

УДК 911.5 : 338.483.1

ДУТЧАК С.В.

ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНИЙ ЛАНДШАФТ – ЯК КЛАС АНТРОПОГЕННИХ ЛАНДШАФТІВ

Напевно сьогодні вже не варто заперечувати очевидну істину, що людське суспільство вносить глибокі зміни в структуру природних ландшафтів. Як тільки людина вийшла з печери та збудувала собі власними руками житло, спалила ділянку лісу чи степу та посіяла (чи посадила) ті рослини, які їй були найпотрібніші, людство стало рівноправною силою з іншими компонентами природи, які впливають на стан та структуру ландшафтної оболонки. Але відмінність цієї сили в тому, що суспільство – це чинник думачий. Змінюючи той чи інший природний компонент, людина заздалегідь знає для чого вона це робить. Масштаби антропогенних змін зростали разом із чисельністю та поширенням населення на планеті. На глибину змін, очевидно, впливала необхідність забезпечення умов виживання. І чим складніші кліматичні, орографічні та інші чинники природи, тим швидше і глибше антропогенний чинник проникав у хід природних процесів, змінюючи та використовуючи їх собі на користь, створюючи умови, не просто для виживання, а для комфортного проживання. Цей факт не будемо розглядати як позитив чи негатив для довкілля. Це реальність, яка сьогодні є і яку необхідно сприймати виходячи з того, що всі живі організми перебувають у постійній боротьбі за місце під сонцем.

Позитивним є той момент, що “думачий” чинник природи дійшов до розуміння не тільки руйнувати і споживати, а й до необхідності створювати. І, що найголовніше, передбачати наслідки своїх втручань в природні процеси. Фактично, мова вже йде не тільки про оцінку середовища з позицій корисності того чи іншого компоненту (або комплексу загалом) для задоволення певної суспільної потреби, але й доцільності використання, враховуючи його наслідки.

Усе різноманіття антропогенних ландшафтів Мільков Ф.М., в свій час, поділив на дві великі групи залежно від цілеспрямованості виникнення на *прямі* та *супутні* антропогенні ландшафти. [10] Прямими антропогенними ландшафтами (АЛ) він вважає запрограмовані комплекси, які виникають в результаті цілеспрямованої діяльності людини. Вони постійно підтримуються в оптимальному для виконання покладених на них функцій. Наприклад: оброблювані поля, садово-паркові ландшафти, водосховища, ставки, полезахисні лісові смуги, тощо. До супутніх АЛ належать ті, які безпосередньо не створювались людиною. Вони виникають як результат необдуманого господарської діяльності (яри на полях, болота на берегах водосховищ, провальні лійки в місцях підземного видобутку корисних копалин, тощо).

Розглядаючи означену проблему, будемо звертатися саме до розуміння *прямих* та *супутніх* антропогенних ландшафтів. Тому, *метою* даної роботи є спроба обґрунтування виділення туристсько-рекреаційних ландшафтів в окремий клас антропогенних ландшафтів. Зокрема функціональних особливостей, шляхів оптимального використання та збереження екологічної рівноваги.

Основні моменти з позиції яких пропонуємо розкривати дану проблему. Виходимо з необхідності та доцільності вживання словосполучення “туристсько-рекреаційний” в єдності. Під туристсько-рекреаційною діяльністю (ТРД)

розуміємо діяльність людини, спрямовану на задоволення потреби у відпочинку, оздоровленні, лікуванні, пізнанні, та ін. у вільний час. Тобто, це діяльність не пов'язана з отриманням заробітної плати чи виробництвом матеріальних благ. Поняття “вільний час” – це час вільний від основної професійної діяльності працюючої людини. Використання термінів “турист” та “рекреант”, на наш погляд, є рівнозначним та взаємодоповнюючим, але доцільним у кожному конкретному випадку для того, щоб підкреслити особливість означеної діяльності. Скажімо – якщо людина відпочиває в пансіонаті то її скоріше слід назвали рекреантом, але категорія “турист” теж передбачає використання засобів розміщення, підприємств харчування, і найголовніше те, що людина залишила своє постійне місце проживання на деякий час. Люди які подорожують організованими групами, або самостійно (самодіяльний туризм) це, очевидно, скоріше категорія “туристи”. Але ж вони, подорожуючи відпочивають, отримують певні позитивні емоції, а отже й оздоровлюються. Вище викладене дає підставу на *обґрунтування виділення туристсько-рекреаційних ландшафтів у окремий клас антропогенних ландшафтів.*

Потреби в туристсько-рекреаційній діяльності, тобто потреби у відпочинку, оздоровленні, зміні оточуючого середовища, отриманні позитивних емоцій, уповільнення ритму життя – це закономірне явище породжене розвитком суспільства. Задоволення означеної потреби, в нинішніх умовах, відбувається, також, закономірним шляхом: є потреба – формується і пропозиція. Фактично розвивається індустрія відпочинку, яка, відповідно, використовує певну сировинну базу, свої особливі технології, і створює свій специфічний продукт.

Проблемність задоволення потреби в ТРД полягає в її багатогранності, а звідси й складність оцінки ресурсної бази (віднесення того чи іншого явища, природного компоненту, матеріальних об'єктів, тощо до категорії “туристсько-рекреаційний ресурс”), а тим більше - оцінки середовища загалом. Середовище, де відбувається туристсько-рекреаційна діяльність, ми розглядаємо (сприймаємо, виокремлюємо), як природний так і антропогенний ландшафт.

Очевидно, що сутнісне наповнення поняття “туристсько-рекреаційний ландшафт” процес, також, досить складний. За змістом до нього близькі “рекреаційне середовище” (Веденін [2]), “рекреаційні утворення” (Лук'янова Л.Г., Цибух В.І. [9]).

Виходячи із функціонального призначення вважаємо, що туристсько-рекреаційні ландшафти - це своєрідні природні чи антропогенні комплекси (в залежності від виду ТРД та ступеня перетвореності), які забезпечують потребу людини в ТРД і виконують особливу соціально-економічну функцію – відновлення життєвої енергії людини.

Звичайно, що величезний обсяг інформації стосовно видів туристсько-рекреаційної діяльності вимагає певної систематизації та виявлення закономірностей. Питання ж оцінки ландшафту для задоволення певної потреби, висуває необхідність визначитися по двох основних моментах, а саме що оцінюється і для чого оцінюється? Фактично, це є не що інше, як виробнича оцінка, в свій час запропонована Мухіною Л.І. [11]. Тому, складний та заплутаний клубок проблем, пов'язаний з оцінкою можливості туристсько-рекреаційної діяльності на певній території, ми пропонуємо розпочати із систематизації інформації щодо самих видів ТРД. В основу сегментації беремо мету туриста (рекреанта), власне саме ту потребу звичайної людини, заради якої вона ним

(туристом, рекреантом) стає. Отже, відповідаючи на запитання “для чого оцінюється?”, виділяємо сім основних сегментів (які принципово відрізняються вимогою до територіальних потреб, тривалістю перебування, сезонністю, тощо): курортно-лікувальний, комерційно-діловий, релігійний, пізнавально-розважальний, екологічний, спортивно-оздоровчий, екзотичний. На характеристиці і принципах виділення основних сегментів ТРД ми вже зупинялися раніше [4; 5].

Очевидно, що кожен із сегментів, виступає в ролі своєрідного об'єкту з позицій якого оцінюється можливість розвитку певного виду туристсько-рекреаційної діяльності. Наприклад: курортно-лікувальний сегмент ТРД потребує наявності, в першу чергу, оздоровчо-лікувальних чинників, а саме, тих природних ресурсів, які б могли позитивно впливати на здоров'я людини – мінеральних вод, лікувальних грязей, комфортних кліматичних умов, тощо. По-друге, обов'язковою умовою існування такого сегменту ТРД є необхідність створення можливості перебування людей – починаючи з розбудови сучасної дорожньої інфраструктури, будівництва засобів розміщення та підприємств харчування. Це означає формування (створення) антропогенного ландшафту із специфічними функціями та властивостями, типовими для курортно-лікувальних ландшафтів.

Вважаємо, що тут доцільно згадати роботу Мількова Ф.М. «Рукотворные ландшафты»[10], в якій він усі ландшафтні комплекси, за характером внутрішніх взаємозв'язків, поділяв на три категорії – регіональні комплекси (визнання індивідуальності, неповторності в просторі, що представлені відносно однорідною територією – фізико-географічні райони, провінції, зональні області). Друга категорія – типологічна, третя – парадинамічна (тобто взаємодія між комплексами).

В даному випадку, нас цікавить саме типологічна категорія, бо при дослідженні типологічних комплексів, в центрі уваги знаходиться, не одиначне та індивідуальне, а те спільне, що притаманне даному типу. Тому, якщо для регіональних одиниць характерна неперервність ареалу, то для типологічних – розірваність, велика контрастність. Географія типологічних комплексів розкриває внутрішню структуру регіональних одиниць, тому вони носять ознаки структурних комплексів (Мільков Ф.М. [10]).

Якщо повернутися до типу курортно-лікувальних рекреаційних ландшафтів, постає питання – які ж типові риси притаманні їм? На наш погляд, це перш за все, їх функціональне призначення забезпечення умов перебування людей з метою лікування, оздоровлення чи профілактики захворювань. Якщо курорт заснований на базі мінеральних вод, то типовою ознакою є саме наявність мінеральних вод з лікувальними властивостями та створеними умовами для її споживання (розбудованою відповідною інфраструктурою).

В поняття “туристсько-рекреаційний ландшафт” (ТРЛ) ми вкладаємо ще два такі моменти: по-перше - ТРЛ розглядається в постійній динаміці (від початку його створення – стадія зародження, зріле існування, до можливих варіантів старіння стадія деградації); по-друге – ТРЛ не виникають на базі одного якогось природного чи антропогенного ландшафту. Формування туристсько-рекреаційного ландшафту може починатися одночасно на території декількох різних за класом антропогенних, природних чи навіть у поєднання їх. Наприклад, формування курортно-лікувального типу ландшафту може включати як реконструкцію поселенських ландшафтів, так і перетворення лісових в

лісопаркові, і т.п.

Можливості (та й доцільності, напевно, також) виокремлення туристсько-рекреаційних ландшафтів в окремий клас антропогенних ландшафтів у сучасних умовах сприяє цілеспрямована програма розвитку туристсько-рекреаційної індустрії в певних регіонах України (Карпатах, Передкарпатті, Криму, узбережжі Чорного та Азовського морів, Волинському поліссі та в більшій чи меншій мірі в інших регіонах). А розкручування, так званого “сільського зеленого туризму” сприяє залученню сільських поселенських ландшафтів до даного виду господарської діяльності. Тобто тут відбувається розростання туристсько-рекреаційних ландшафтів із невеликих розрізнених місцевостей та урочищ в цілі ландшафтні комплекси.

Аналіз досліджень питання структурної організації антропогенних ландшафтів показує, що нині прийнято розрізняти три їх групи: власне антропогенні ландшафти, ландшафтно-інженерні та ландшафтно-техногенні системи [3, с.112]. На нашу думку, такий поділ придатний і для використання стосовно туристсько-рекреаційних ландшафтів (виходячи з їх функціонального призначення та ступеня перетвореності). Скажімо, будівництво бази відпочинку на берегах штучно створеного озера буде спонукати до підтримки його в стані придатному для рибної ловлі, купання, тощо. Рекреаційні ландшафтно-інженерні системи також складаються з двох блоків – власне антропогенного ландшафту та активної інженерної споруди. Прикладом такої системи можуть бути гірськолижні бази.

Як приклад ландшафтно-техногенних систем, Денисик Г.І. пропонує власне дорожні ландшафти, значну частину міських поселенських ландшафтів [3]. Такі системи безпосередньо є складовими туристсько-рекреаційних ландшафтів. Про розвиток туризму не можна сьогодні говорити без сучасної дорожньої інфраструктури, зв'язку, сучасних засобів проживання та харчування, тощо.

Питаннями класифікації антропогенних ландшафтів займалися чимало дослідників (Калесник С.В. [8], Мільков Ф.М. [10], Ісаченко А.Г. [7], Воропай Л.І [1], Жекулін В.С.[6], Пащенко В.М. [12]). Як стверджує Денисик Г.І., широке визнання, і “застосування в практиці наукових пошуків отримали лише дві з них – за їх змістом та за генезисом” [3]. За генезисом, він пропонує виділяти шість генетичних груп. Серед них в окрему групу – рекреаційно-дегресійні, як супутні антропогенні ландшафти. Але ми вважаємо, що за тим же критерієм (генезисом) можуть виокремлюватися туристсько-рекреаційні ландшафти, які створюються на основі дигресійних сільськогосподарських (чи ін. антропогенних ландшафтів). Прикладом такого перетворення може бути будівництво бази відпочинку в районі Непоротівської меандри, що на Дністровському водосховищі (Сокирянський район, Чернівецької обл.). Тут на базі закинутих пасовищ, зарослих чагарниками і фактично перетворених у неконтрольований сільський смітник на площі біля шести гектарів буде проводитися цілий рід заходів по укріпленню берегів, благоустрою території, будівництва відповідної інфраструктури.

Дослідженням, безпосередньо, рекреаційних ландшафтів Займався Воловик В.М. [13]. Вивчаючи територію Середнього Побужжя проведено “рекреаційний аналіз природних умов і ресурсів” і зазначено, що рекреаційні функції можуть виконувати будь-які сучасні ландшафти. Але про рекреаційний

ландшафт, як окремий клас антропогенного ландшафту не йдеться, а тільки підкреслюється, що "...в ряді випадків, можна вести мову лише про райони, де рекреаційне навантаження буває більшим або меншим" [13]. Далі аналізуються ландшафтні комплекси найбільш сприятливі для рекреаційного використання.

Ми пропонуємо дещо інший підхід до самого розуміння (виокремлення) туристсько-рекреаційних ландшафтів. Таксономічна система яких може мати таку структуру: як **клас** виділяємо *туристсько-рекреаційний ландшафт*, який в свою чергу ділиться на **підкласи**, а саме – *курортно-лікувальний, комерційно-діловий, релігійний, пізнавально-розважальний, спортивно-оздоровчий, екологічний, екзотичний*. Кожен із підкласів ТРЛ може мати свій **набір зональних типів**, за критерій виділення яких може слугувати вужчий вид ТРД та регіональна прив'язка. А далі – типи місцевостей, види урочищ і т.д. Наприклад: *клас* - курортно-лікувальний туристсько-рекреаційний ландшафт, *підклас* – бальнеологічний курорт "Хмільник" і т.д.

Більш детальна робота по розробці таксономічної системи ТРЛ передбачається в подальших дослідженнях. Але вже тепер можемо стверджувати, що туристсько-рекреаційний ландшафт, як окремий клас антропогенних ландшафтів має право на існування на рівні з сільськогосподарськими, лісовими, поселенськими, гірничопромисловими та ін. Взаємозв'язки та взаємопроникнення між різними класами антропогенних ландшафтів відбуваються постійно і безперервно. Змінюється загальна структура регіональних ландшафтів. І коли в господарській діяльності на певній території спостерігається зміна напряму розвитку економіки на розбудову індустрії відпочинку, можемо говорити про початок формування туристсько-рекреаційного ландшафту.

1. Воропай Л.И. Роль антропогенного фактора в развитии географической оболочки. – Черновцы: ЧГУ, 1975. – 74 с.
2. Веденин Ю.А. Динамичность среды и ресурсов рекреационной деятельности / Рекреационные ресурсы и методы их изучения. – М.: МФГО СССР, 1981. – 131 с.
3. Денисик Г.І. Лісополе України. – Вінниця: ПП "Видавництво "Тезис", 2001. – 284 с.
4. Дутчак С. Можливості території та мотивація споживача турпродукту в питаннях дослідження туристсько-рекреаційних ресурсів // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип. 167: Географія. – Чернівці: Рута, 2003. – С. 194-201.
5. Дутчак С.В., Дутчак М.В. Деякі аспекти виділення сегментів спеціалізованого туризму та їх стан на території Чернівецької області // Туристсько-краєзнавчі дослідження. – Вип. 2. – К.: Кармаліта, 1999. – С. 123-136.
6. Жекулин В.С. Историческая география ландшафтов. – Новгород: НГПИ, 1972. – 288 с.
7. Исаченко А.Г. Ландшафты как предмет человеческого воздействия // Изв. ВГО, 1974. – Т.106. – Вып. 1 – С.361-374.
8. Калесник С.В. Общие географические закономерности Земли. – М.: Мысль, 1970. – 283 с.
9. Лукьянова Л.Г., Цыбух В.И. Рекреационные комплексы: Учебное пособие / Под общ. ред. В.К. Федорченко. – К.: Вища шк., 2004. – 346 с.
10. Мильков Ф.Н. Рукотворные ландшафты. Рассказ об антропогенных комплексах. - М.: Мысль, 1978. – 86 с.
11. Мухина Л.И. Некоторые вопросы методики производственной оценки природных комплексов.// Проблемы методики ландшафтных исследований. Москва, 1968. – С. 16-17.
12. Пащенко В.М. Теоретические проблемы ландшафтоведения. – К.: Наукова думка, 1993. – С 152-164.
13. Середне Побужжя / за ред. Г.І. Денисика. Вінниця : ГІПАНІС, 2002. – 280 с.

The possibility of considering the tourist-recreational landscape to be a separate type of anthropogenetic landscapes is grounded in the article.